

✦ Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi

MƏDƏNİ HƏYAT

12 • 2013

3m
*Sizi qarşısından gələnlər, öziz bayramlarınız -
Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü ilə
Yeni il münasibətilə ürəkdən təbrik edirik!*

Balalara yubiley töhfəsi

Firidun bəy Köçərli Azərbaycan mədəniyyəti tarixində böyük rol oynamış bir şəxsiyyətdir. O, müasir filologiya elminin simasını, istiqamətini, gələcək inkişaf perspektivlərini, ədəbi məqam və prinsiplərini müəyyənləşdirən alimdir. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yorulmaz və vətənpərvər tədqiqatçısı olan F.Köçərli ədəbiyyatşünas kimi araşdırmalarına folklor nümunələrini yazıya almaqla başlamış, el sənətini dərin vətəndaşlıq hissi ilə sevrək qadrini bilmiş, şifahi ədəbiyyatı itib-batmaqdan, unudulmaqdan qorumağı vacib saymışdır.

Ötən əsrin əvvəllərində realist bədii nəsrə, dramaturgiyada, satirik publisistikada Cəlil Məmmədquluzadə, yeni şeir aləmində Mircə Ələkbər Sabir, milli musiqinin inkişafında Üzeyir bəy Hacıbəyli hansı zirvədə dayanırsa, gördüyü mühüm işlər sahəsində ədəbiyyatşünaslıq elmində də Firidun bəy Köçərli həmin ucalıqda qərar tutur.

Ömrünün 40 ilini millətinin maariflənməsinə, mədəni tərəqqisinə həsr edən, çoxcəhətli yaradıcılığa malik olan Firidun bəy Köçərli ədəbiyyat tarixçisi, nəzəriyyəçisi, tənqidçisi, tərcüməçi, mətbuat və teatr qurucusu, pedaqoq, maarifçi, ən başlıcası isə milli duyğulara sahib bir fədai kimi adını tarixə qızıl hərflərlə yazmışdır. Məhz onun xidmətidir ki, xalqımızın bu gözəl folklor nümunələrini toplayaraq "Balalara hədiyyə"si ilə ərməğan etmişdir.

Bütün məşhur ədəbiyyat tarixçiləri kimi o da ədəbiyyat tarixinin məhz şifahi xalq yaradıcılığından başladığını çox yaxşı bilirdi. Bu mənada, F.Köçərli böyük həvəslə folkloru yığır və təbliğ edirdi. F.Köçərlinin yığdığı folklor əsərləri o zamanlar müxtəlif mətbuat səhifələrində çap olunurdu. Onun çap etdirdiyi xalq yaradıcılığı əsərləri içərisində "Balalara hədiyyə", "Sayaçı sözləri", "Aşiq Valeh" və s. var idi.

F.Köçərli xalq ədəbiyyatına, ədəbiyyatın müəyyən məsələlərinə dair yazdığı məqalələrində bolluca folklor nümunələri gətirirdi. Bu da o zamana görə çox doğru bir hərəkət idi. Çünki ayrıca çap etməyə imkan olmayan

toplanmış xalq ədəbiyyatı nümunələrini ədib bu yolla nəşr edib oxucularına çatdırırdı. F.Köçərli bütün qabaqcıl ziyalıların da diqqətini bu işə, folklorun toplanması işinə cəlb etmək istəyirdi.

F.Köçərli xalq ədəbiyyatını xalqın sərmayəsi adlandırır, folklorun təlim-tərbiyə üçün əhəmiyyətini ilk plana çəkərək deyirdi: "O millət ki, öz tarixini, vətəni, dilini sevir - bu qisim əsərləri kamal-şövr və diqqətlə cəm edib sərmayə kimi saxlayır və balalarının ilk təlim və tərbiyəsini onları oxutmaq ilə başlayır".

Biz F.Köçərli haqqında həm də həqiqi bir folklorşünas kimi, yəni xalq ədəbiyyatı haqqında olan elmimizin görkəmli bir nümayəndəsi kimi danışmalıyıq. Ədib xalqını, vətəni sevdii qədər də onun şifahi ədəbiyyatını sevirdi.

F.Köçərlinin xalq ədəbiyyatı haqqındakı nəzəri fikirləri təsadüfən - təsadüfə deyil, müəyyən bir sistem əsasında söylənmiş, ədəbi, elmi-pedaqoji fəaliyyətinin əvvəlindən axırına qədər inkişaf edən bir xətt üzrə getmişdir. Onun folklor barədəki nəzəri müddəaları o dövrün ictimai-siyasi həyatından doğmuşdu. F.Köçərlinin xalq ədəbiyyatı haqqındakı fikirlərini diqqətlə öyrəndikdə ədibin həqiqətən də folklorun xüsusiyyətlərini, incəliklərini dərinləndirən, hiss etdiyinin, bu nümunələrlə qəlbən yaşaya bildiyinin şahidi olurdu.

F.Köçərli xalq ədəbiyyatı nümunələrinə seyrçi münasibət bəsləmiş, onları bir material kimi, əsər kimi toplayıb çap etməklə işini bitmiş hesab etmirdi. O, folkloru cəmiyyətdə insanların tərbiyəsi, ayılması, savadlanması üçün mühüm vasitələrdən hesab edirdi. Ona görə də xalq ədəbiyyatının toplanması, nəşri üçün cəhddən çəkir, bütün silahdaşlarını - ziyalıları, sənət yoldaşlarını bu işə cəlb etməyə çalışırdı.

Şifahi xalq ədəbiyyatının toplanması və nəşri, elmi-nəzəri ümumiləşdirilməsi Firidun bəyin diqqətindən yayınmırdı. Elə bunun nəticə və səmərəsidir ki, onun hazırladığı "Balalara hədiyyə" folklor toplusu kiçik oxucuların bədii zövqünə uyğun gəlirdi. Filologiya elmləri doktoru, görkəmli Azərbaycan yazıçısı Mir Cəlal yazırdı: "Zəngin və əlvan xalq ədəbiyyatı inciləri barədə müəyyən elmi-nəzəri mülahizələr yürüdü Firidun bəy Köçərlinin topladığı bayatı, nağılı, tapmaca, atalar sözü və məsəllər, sayaq sözləri ən zəngin xəzinədir.

Firidun bəy Köçərli xalq gözəl bilirdi ki, uşaqların və gənc nəslin tərbiyəsində folklorun müstəsna rolu var". Bu səbəbdən də Firidun bəy Köçərli

şifahi ədəbiyyat nümunələrini göz bəbəyi kimi qoruyub saxlayan, nəsil-dən-nəslə, zamandan-zamana ötürən öz xalqını qonşu xalqlara nümunə göstərərək yazırdı: "Mənim millətim öz tarixini, dolanaçağını, vətəni və dilini sevir, bu qisim əsərləri kamali-zövq və diqqətlə cəm edib qiymətli sərmayə kimi saxlayıb və balalarının ilk təlim və tərbiyəsini onları öyrənməklə başlayır".

XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanda maarif və mədəniyyətin inkişafı ilə əlaqədar olaraq bir çox ziyalılar - M.Ş.Vəzih, M.Mahmudbəyov, S.Ə.Şirvani, A.Şaiq, F.Köçərli və başqaları uşaq folkloru adı altında xüsusi nümunələr, o cümlədən xalq oyunları seçmiş, onların bəzilərini dərsliklərə daxil etmiş və təbliğ etmişlər. Bu dərsliklərə ən yaxşı nümunə isə F.Köçərlinin 1912-ci ildə çap etdirdiyi "Balalara hədiyyə" kitabı olmuşdur. Bu kitaba bir çox uşaq folkloru nümunələri, o cümlədən xalq oyunları daxil edilmişdir.

Bir çox xalq oyunlarını - "Çövkən", "Dirədyəm", "Çiling ağac", "Top al, qaç", "Sərrast vur", "Motal-motal", "Qələndar, ay Qələndar", "Əl üstə kimin əli", "Bənövşə bənövşəm" və s. oyunları indi də uşaqlar, yeniyetmələr həvəslə oynayırlar.

Bəzi xalq oyunları isə şeirlə ifa olunurdu. Bu isə, heç şübhəsiz ki, oyunu daha maraqlı edirdi. Belə oyunlardan biri "Motal-motal" oyunudur. Bu oyunda uşaqlar dövrə vurub oturur, ayaqlarını bir yerə uzadırdılar. Onlardan biri aşağıdakı şeiri deyir:

*İynə-iyne,
Ucu düymə,
Bal balıca,
Ballı keçi,
Şam ağacı,
Şatır keçi,
Qoz-ağacı
Qotur keçi,
Vur nağara,
Çıx qırağa.*

Və ya

*Motal-motal, tərsə motal,
Yay atar, qaymaq tutar.
Ağ quşum, ağarcığım,
Göy quşum göyərçinim.
Əlin tikan əmirqulu,
Vur nağara, çıx qırağa.*

Bu şeirin hər kəlməsini deyən şəxs əlini növbə ilə yoldaşlarının və özünün ayağının üstünə qoyur. Şeirin sonundakı "çix qırağa" sözləri hər kəsin ayağının üstə deyilsə, o, ayağını çəkir. Sonra yenə şeir başdan ayağa deyilir. Və beləliklə, uşaqlar bir-bir ayaqlarını çəkir. Hər kəsin ayağı axıra qalsın, onu üzünə uzadıb, əllərini yumruq formasında onun kürəyinə qoyub soruşurlar:

- Əl üstə kimin əli?

Əgər uşaq əlini onun kürəyinə qoyanı tapsa onu durğuzurlar, yox əgər tapmasa, "Götürün vurun, yalandır" - deyib onu bir neçə dəfə astaca vurur və yenə soruşurlar:

- Əl üstə kimin əli?

Beləcə, uşaq əl sahibini tapanadək onu astaca yumruqlayırlar.

Xalq oyunları uşaqlarda, yeniyetmələrdə və gənclərdə cəldlik, çeviklik, diribəşliq, hazırcavablıq və s. bu kimi müsbət keyfiyyətlər aşılayırdı.

Bu xalq oyunları əfsuslar olsun ki, zaman-zaman unudulmuş və yalnız ədəbiyyatlarda qalmışdır. Ən müasir kompüter oyunlarının uşaqlar arasında daha populyar olduğu bir zamanda bu cür xalq oyunlarının unudulmasına şahid olmaq bir qədər üzücüdür. Lakin təsəlli verici məqam ondan ibarətdir ki, milli bayramlar və dövlət-konsert tədbirləri zamanı müxtəlif teatr kollektivləri təşfin-dən belə oyunların meydanlarda nümayiş olunması hələ də davam etməkdədir.

Zaman-zaman yaranıb araya-ərsəyə gəlmiş şifahi xalq ədəbiyyatı dəyərli əxlaqi fikirlər üzərində köklənmişdir. Bütün bunları qoruyub saxlayaraq balalarımıza ərməğan edən F.Köçərlinin "Balalara hədiyyə" kitabında "Qarı və pişik", "Xoruz və padşah", "Şəngülüm, Məngülüm", "Pıspısa xanım və siçan bəy", "Göycək Fatmanın nağılı", "Nazikbənazik-Tazikbənazik" nağılları verilmişdir.

Hər nağıldan sonra məsəllər, yarılməclər, sayaq sözlər, düzgünlər yazılmışdır ki, bu da hər bir nağıl və hekayətin uşaqların yadda qalmasına kömək edən vacib amillərdəndir. Kitabda həmçinin

bostan, tarla bitkiləri, ağaclar, kollar, otlar, çiçəklər haqqında məlumatlar verilmişdir. Quşlarla bağlı olan təmsillərdən sonra quşların adları aşağıdakı formada verilmişdir:

Əti yeyilən quşlar: kəklik, turac, qırqovul, çil, bildirçin, ördək, qaz.

Ət yeyən quşlar: tərhan, qızılquş, qaraquş, qırğı, sarı, çalağan, quzğun.

Oxuyan quşlar: bülbül, bildirçin, sığırçın, qaratoyuq, torağay, alacəhrə, qumru.

Gecə uçan quşlar: bayquş, yarasə

Xalq oyunlarından fərqli olaraq, məsəllər, tapmacalar, atalar sözləri indiyə qədər qorunub saxlanmışdır. Xalq yaradıcılığının qaynar bulagından yetərincə bəhrələndən F.Köçərli qısa bir zaman kəsiyində həmin tükənməz çeşmədən damcı-damcı yığaraq atalar sözü, düzgü və yarılməcləri toplayıb balalara hədiyyə etmişdir.

Belə ki, məktəblərdə, tədris müəssisələrində folklor nümunələri sırasında əhəmiyyətli yeri tutan atalar sözü, məsəllər və yarılməclər dərs proqramına salınmışdır. Mədəniyyət ocaqlarında, teatr və səhnələrdə zaman-zaman nağıllar səhnələşdirilmiş və F.Köçərlinin balalarımıza miras qoyduğu folklor nümunələri- xalqın sahib olduğu qədim tarixi-mədəni irs bu gün də qorunub saxlanılaraq yenidən öz orijinallığında olduğu kimi təkrar nəşr olunaraq oxucuların istifadəsinə verilmişdir...

● **Zahirə DADAŞOVA,**
F.Köçərli adına

*Respublika Uşaq Kitabxanasının
elmi işlər üzrə direktor müavini*

Ədəbiyyat

1. F.Köçərli. Seçilmiş əsərləri. Bakı. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı - 1963.
2. F.Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cild. I cild. Bakı. "Avrasiya Press" - 2005.
3. F.Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cild. II cild. Bakı. "Avrasiya Press" - 2005.
4. Mir Cəlal, F.Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı. "Maarif" - 1982.
5. B.Nəbiyev. Firidun bəy Köçərli. Bakı. "Gənclik" - 1984.